

**Міністерство освіти і науки України
Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука**

Кафедра біології

Методика позакласної роботи з біології

Програма курсу

Рівне – 2005

Програма укладена старшим викладачем кафедри біології Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука **Грицай Наталією Богданівною**.

Рецензенти:

Лісова С.В., доктор педагогічних наук, професор Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука, директор Інституту педагогічної освіти,

Мороз І.В., кандидат біологічних наук, професор, завідувач кафедри методики викладання природничо-географічних дисциплін Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Затверджено на засіданні кафедри біології Міжнародного економіко-гуманітарний університету імені академіка Степана Дем'янчука (протокол № 6 від 5.01.2005 р.).

Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (протокол № 9 від 28.04.2005 р.).

Пояснювальна записка

Головним завданням реформування вищої школи є поліпшення якості підготовки фахівців відповідно до сучасних вимог в умовах розбудови національної школи.

Всебічна підготовка майбутніх вчителів біології неможлива без вивчення ними позакласної роботи з біології, оскільки саме їм належить важлива роль в реалізації виховних завдань, поставлених перед школою державою і суспільством.

Педагогічною наукою доведено і в шкільній практиці підтверджено, що в розвитку і закріпленні пізнавального інтересу учнів до біології велике значення мають позакласні заняття. На них учитель має можливість врахувати індивідуальні особливості учнів, їх інтереси, нахили, які нерідко переростають у професійні інтереси. Позакласна робота відкриває широкі перспективи як для прояву педагогічної творчості вчителя, так і для різноманітної пізнавальної самодіяльності учнів, у процесі якої вони підвищують свої знання з біології та екології.

Позакласні форми занять дають змогу виховувати в учнів науковий світогляд, любов до природи, підвищують рівень екологічної вихованості, сприяють розвиткові самостійності, ініціативності, спостережливості, активізують пізнавальну діяльність. Саме тому майбутнім учителям біології потрібно знати, як проводити позакласну роботу з біології і як зробити її цікавою та результативною.

Мета курсу „Методика позакласної роботи з біології” – ознайомлення з особливостями позакласної роботи з біології, організацією, плануванням та змістом роботи гуртків, клубів різного профілю, питаннями екологічної освіти і виховання учнів, організацією роботи на навчально-дослідній ділянці, проведенням фенологічних спостережень, дослідництва в шкільному лісництві, МАН, зокрема, з організацією роботи в позакласний час з обдарованою молоддю.

Основні завдання курсу – здійснити теоретичну та методичну підготовку майбутніх учителів до проведення

позакласних занять з біології в школі; ознайомити з формами і методами позакласної роботи з біології, допомогти студентам знайти найбільш раціональну методику їх проведення; навчити складати плани роботи гуртка, сценарії масових заходів; учити творчо підходити до організації позакласних занять.

На основі вивчення курсу студенти повинні **знати** основні форми і методи позакласної роботи з біології, методику організації індивідуальної, групової та масової позакласної роботи з біології; **вміти** організовувати масові заходи, заняття гуртків, екскурсії в природу, науково-дослідну роботу на пришкольній ділянці, в куточку живої природи відповідно до індивідуальних та вікових особливостей учнів.

Курс базується на основі знань програмних біологічних дисциплін: ботаніки, зоології, анатомії та фізіології людини, генетики, селекції, цитології, еволюційного вчення. Водночас методика позакласної роботи пов'язана зі знанням студентами методики викладання біології, педагогіки, психології та ін. Крім того, матеріал курсу тісно пов'язаний із досвідом студентів, який вони набули під час польової та сільськогосподарської практик, виготовлення гербаріїв рослин та колекцій комах.

Курс розрахований на 54 годин:

14 годин – лекційні,

14 годин – практичні,

26 годин – самостійна робота.

Закінчується вивчення курсу іспитом з обов'язковою розробкою плану роботи гуртка, екскурсії в природу, масового позакласного заходу.

Тематичний план курсу

1. Лекційний курс

№ п/ п	Тема лекції	Кількість годин	
		д/ф	з/ф
1.	Вступ. Роль позакласної роботи з біології. Форми і види позакласної роботи з біології.	2	2
2.	Учнівський гурток натуралістів як одна з форм позакласної роботи з біології.	2	2
3.	Види масової позакласної роботи з біології та особливості її проведення.	2	2
4.	Організація індивідуальної позакласної роботи з біології.	2	2
5.	Дослідницька робота учнів з біології в позакласній роботі.	2	0
6.	Експерсії і походи в природу.	2	0
7.	Організація еколого-натуралістичної і природоохоронної роботи з учнями.	2	0
	Всього:	14	8

2. Практичні заняття

№ п/ п	Тема практичного заняття	Кількість годин	
		д/ф	з/ф
1.	Планування роботи гуртків в залежності від вікових груп.	2	2
2.	Різні форми роботи на заняттях гуртка.	2	0
3.	Складання та написання сценарію масового позакласного заходу з біології.	2	2
4.	Біологічні ігри.	2	0
5.	Індивідуальна робота учнів з науково-популярною літературою. Написання рефератів з антинаркогенної пропаганди.	2	2
6.	Проведення фенологічних спостережень.	2	1
7.	Організація та проведення експерсій у природу.	2	1
	Всього:	14	8

Зміст курсу ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС

1. Вступ. Роль позакласної роботи з біології. Форми і види позакласної роботи з біології.

Предмет, завдання і проблеми курсу „Методика позакласної роботи з біології”. Розмежування понять „позакласна”, „позаурочна” та „позашкільна” робота з біології. Історія становлення методики позакласної роботи з біології. Сучасний стан позакласної роботи з біології.

Значення позакласної роботи з біології: розвиток інтересу, активізація пізнавальної діяльності, формування наукового світогляду, розвиток творчих здібностей та самостійності, профорієнтація, самореалізація.

Пріоритетні напрямки виховання в позакласній роботі: екологічне, трудове, естетичне, моральне, статеве, патріотичне, правове, самовиховання.

Завдання, основна мета організації позакласної роботи з біології в школі, її місце та значення в навчально-виховному процесі:

- місце позакласної роботи в системі біологічних дисциплін;
- здійснення зв'язку теорії з практикою, реалізація принципів політехнічного навчання;
- поєднання екологічних, сільськогосподарських знань з народознавством, національною культурою, традиціями та звичаями українського народу;
- врахування сучасних ринкових відносин у позакласній роботі.

Принципи організації позакласної роботи:

- принцип добровільності, участі у позакласній роботі всіх школярів, незалежно від їх успіхів у навчанні;
- принцип взаємозв'язку уроків біології з позакласною роботою в школі;
- принцип індивідуального підходу до кожного учня;

- принцип розвитку ініціативності та творчості;
- принцип розвитку пізнавальних інтересів і здібностей у дітей;
- принцип цікавості і систематичності;
- науковості;
- доступності;
- системності та послідовності;
- наочності;
- свідомості та активності;
- зв'язок з життям;
- врахування вікових особливостей;
- емоційності;
- природовідповідності;
- самостійності;
- проблемності;
- політехнізму;
- гуманізації;
- регіональності;
- дослідницький підхід до навчання;
- поєднання навчання, виховання і розвитку;
- єдність і цілісність навчально-виховного процесу.

Вимоги до вчителя, керівника гуртка, організатора позакласної роботи з біології:

- глибокі знання з біології, екології, широка ерудиція в досягненнях сільськогосподарської науки, обізнаність в близьких до них питаннях з природознавства;
- вміння планувати позакласну роботу, творчо використовувати програми, враховуючи інтереси учнів;
- вміння організувати і очолити позакласну роботу в школі, де вона раніше не проводилась;
- вміння захопити, зацікавити учнів біологією;
- постійно вдосконалювати форми, методи одержання знань;
- вміння відбирати і опрацьовувати матеріал для позакласної роботи;

- уміння пов'язувати вибраний матеріал з теоретичними заняттями і практикою;
- володіння технікою виготовлення наочних посібників;
- володіння навичками натуралістичної роботи;
- вміння організовувати спостереження і досліди;
- творчий підхід до організації позакласної роботи з біології.

Зміст і організація позакласної роботи з біології:

- основні напрямки та форми позакласної роботи;
- елементи дослідництва в позакласній роботі;
- міжпредметні зв'язки в позакласній роботі;
- поглиблене вивчення біології в позакласній роботі (гуртки юних біологів, біохіміків, екологів, генетиків-селекціонерів, космічної біології та ін., літня школа юних біологів, дитячі біологічні симпозиуми „Праця і наука - єдині, науку - на службу людині”, біологічні секції МАН, НТУ);
- вивчення проблемних екологічних питань, природоохоронних нормативів, оволодіння практичними навичками природоохоронної роботи, основами екологічної культури (гуртки юних друзів природи, екологів-краєзнавців, „голубих” і „зелених” патрулів, лісників та ін.);
- в розрізі біологічних знань ознайомлення з основами сільськогосподарської науки, агрономії; оволодіння елементарними навичками і вміннями сільськогосподарського виробництва, дослідництва (гуртки юних агрохіміків, фермерів, рослинників, овочівників, садівників, тваринників, механізаторів сільського господарства та ін.).

Форми, види і методи позакласної роботи з біології:

Поняття „система позакласної роботи з біології в школі”.
Класифікація форм позакласної роботи – за кількістю учасників (індивідуальна, групова і масова) і тривалістю (епізодична та систематична).

Індивідуальна форма: спостереження та самоспостереження, досліди, догляд за рослинами і тваринами, читання біологічної літератури, підготовка

доповідей, рефератів, складання колекцій.

Групова форма: діяльність гуртків, товариств, „голубих” та „зелених” патрулів, клубів знавців біології.

Колективна (масова) форма: біологічні кампанії, вечори та свята, дні і тижні біології, біологічні ігри, читацькі та науково-практичні конференції, години цікавої біології, рольові ігри, біологічні олімпіади, екскурсії і походи в природу.

2. Учнівський гурток натуралістів як основна форма позакласної роботи з біології.

Мета роботи гуртка. Набір учнів у гурток. Структура гуртків. Обов'язки членів гуртка. Актив гуртка. Спрямованість роботи гуртків. Вибір профілю гуртка. Різноманітність натуралістичних гуртків: юннатів молодшого віку, юних друзів природи, ботаніків, рослинників, квітникарів, садівників, акваріумістів, орнітологів, зоологів, кролівників, агрохіміків, біохіміків, генетиків-селекціонерів, фермерів, екологів-краєзнавців та ін. Форми організації гурткової роботи. Планування та облік роботи.

Клубна робота – форма взаємодії декількох профілів гуртків, секцій юних друзів природи, „голубих” та „зелених” патрулів, екологів, лісників (у висвітленні певних екологічних, природоохоронних проблем, в проведенні конкретної природоохоронної роботи).

3. Види масової позакласної роботи з біології та особливості її проведення.

Планування та проведення масових форм позакласної роботи з біології. Підготовка до масових заходів та їх організація. Біологічні олімпіади. Години цікавої біології. Біологічні вечори і свята. Біологічні кампанії. Дні і тижні біології. Читацькі та науково-практичні конференції. Біологічні ігри: рольові, ситуаційно-рольові, комбінаторні.

Біологічні вікторини, турніри, аукціони, естафети, КВК, брейн-ринги, інтелектуальні ігри типу „Ерудит”, „Поле чудес”, „Що? Де? Коли?”, „Перший мільйон”, „Щасливий випадок”, „LG-Еврика”, „Найрозумніший”, „Слабка ланка”,

ток-шоу, біоринги, тренінги, диспути та дискусії тощо.

Методика проведення окремих масових заходів:

- методика проведення в школі свята Врожаю. Оформлення виставки натуральних експонатів. Складання сценарію з текстовими матеріалом виступів дітей. Підбір питань для вікторини. Запрошення учених, спеціалістів сільськогосподарського виробництва;

- методика проведення масового заходу „Без верби і калини нема України”, присвяченого місячнику озеленення;

- методика проведення Свята квітів;

- методика проведення Дня зустрічі птахів. Виготовлення штучних гнізд, підготовка повідомлень, питань для вікторини, художні виступів дітей. Вивішування гнізд. Проведення пташиного карнавалу, вікторини, художніх виступів;

- методика проведення днів біологічної та екологічної науки. Науково-пізнавальні та практичні вечори, конференції, ранки, їх підготовка, організація учнів-гуртківців, оформлення приміщення, заслуховування виступів, повідомлень, проведення вікторин, конкурсів, зустрічей з вченими.

- методика проведення Дня зимуючих птахів. Заготівля кормів, виготовлення годівниць та розвішування їх на території школи.

Організація та проведення вечорів, ранків, пташиних ялинок з пізнавальним, літературно-художнім та практичним змістом.

4. Організація індивідуальної позакласної роботи з біології.

Популяризація біологічної літератури. Позакласне читання. Написання рефератів. Написання наукових робіт в МАН. Використання колекціонування в позакласній роботі з біології. Застосування комп'ютерних технологій, мережі Інтернет.

Взаємозв'язок всіх форм і видів позакласної роботи між собою.

Біологічна преса: стінгазети, газети, фотогазети,

радіогазети, журнали, бюлетені, стенди, біологічні календарі. Методика їх підготовки та випуску. Склад редколегії, розподіл обов'язків.

Виготовлення наочних посібників.

Створення Музею хліба, або „Куточка економного і бережливого ставлення до хліба” в школі, їх зміст і призначення.

5. Дослідницька робота учнів з біології в позакласній роботі.

Організація дослідів із живими організмами. Вимоги до тематики і методики проведення дослідницької роботи і фенологічних спостережень. Оформлення результатів роботи.

Проведення дослідів та організація спостережень у кутку живої природи. Методика організації куточка живої природи та індивідуальної роботи в ньому гуртківців. Список об'єктів куточка живої природи. Забезпечення тварин кормом, виготовлення кліток та іншого обладнання. Догляд за тваринами, ведення щоденника спостережень.

Науково-дослідна робота на пришкольній навчально-дослідній земельній ділянці. Методи і зміст роботи з учнями. Педагогічні, агронаукові і сільськогосподарські основи організації навчально-дослідної ділянки. Зміст і планування роботи.

Внутрішнє і зовнішнє озеленення школи.

Досліди і спостереження в природі. Організація і методика фенологічних спостережень у позакласній роботі з біології. Фіксування фаз розвитку живих об'єктів у природі. Ведення щоденника спостережень.

6. Екскурсії і походи в природу.

Особливості екскурсій в позакласній роботі порівняно з навчальними екскурсіями, які проводяться згідно з шкільною програмою. Одноденні тематичні та комплексні екскурсії. Вибір маршруту екскурсії. Підготовка вчителя та учнів до екскурсії. Структура екскурсії. Методика проведення спостережень в природі. Дидактичні ігри на екскурсіях.

Правила поведінки під час екскурсій. Організація праці, відпочинку. Тривалі краєзнавчі екскурсії і походи. Багатоденні тематичні та комплексні експедиції. Методика збору природного матеріалу і його оформлення. Використання матеріалів екскурсій та походів на уроках біології та в позакласній роботі.

7. Організація еколого-натуралістичної і природоохоронної роботи з учнями.

Екологічна і природоохоронна робота учнів різного віку (молодшого, середнього і старшого) в школі. Екологія, народознавство, краєзнавство. Планування та зміст роботи шкільної юннатської секції товариства охорони природи. Організація роботи „зелених” та „голубих” патрулів, сигнальних постів. Нові нетрадиційні форми екологічного навчання і виховання учнів у позакласній роботі з біології (клуби, комплексні екологічні експедиції, навчальні екологічні стежки, екологічні табори, екологічні агітбригади). Закладання екологічної стежки, проведення на ній пізнавальних екологічних екскурсій та природоохоронних робіт. Проведення фотоконкурсу „Об'єктив звинувачує”.

Визначення занять та практичних завдань для роботи з дітьми, спрямованій на поповнення знань про природу, на здійснення екологічного виховання та виконання конкретних природоохоронних робіт, зокрема, операцій: „Жива вода”, „Дерево”, „Первоцвіт”, „Урожай”, „Ялина”, „Пташине містечко”, „Сон-трава”, „Конвалія”, „Зелена аптека”, „Лелека”, „Червона калина” та ін. Участь в акціях „Посади сад”, „До чистих джерел”, „Птах року”, „Зелені перлини”, „Дерево життя”, „Блакитне плесо”, „Ошатні двори і вулиці”. Організація ігор, вікторин, екскурсій, зустрічей з вченими, спеціалістами сільськогосподарського виробництва, сільського господарства.

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

1. Планування роботи гуртків в залежності від вікових груп.

Гурток як основна форма організації позакласної роботи з біології. Ознайомлення з особливостями планування роботи гуртків, веденням журналу обліку гурткових занять. Розгляд програм для гуртків різних напрямів. Складання плану роботи гуртка для учнів різних вікових груп (6-7, 8-9, 10-11 класи). Обговорення тематики гурткових занять. Ознайомлення з планами та ходом проведення деяких окремих гурткових занять.

2. Різні форми роботи на заняттях гуртка.

Продовження роботи з планами роботи гуртків. Ознайомлення з формами та видами роботи на заняттях гуртка. Нестандартне проведення занять гуртка (заняття-вікторини, змагання, конференції, спектаклі). Підбір форм і видів роботи до кожної з тем занять гуртка.

3. Складання та написання сценарію масового позакласного заходу з біології.

Ознайомлення з особливостями масових позакласних заходів. Визначення основних різновидів масових позакласних заходів. Методика підготовки та проведення масових заходів. Складання плану заходу. Ознайомлення із зразками сценаріїв позакласних заходів, їх обговорення. Написання власного сценарію позакласного заходу з біології.

4. Біологічні ігри.

Ознайомлення з пізнавальними біологічними іграми. Методика проведення біологічних вікторин, аукціонів, естафет та ін. Використання кросвордів, чайнвордів, шарад, головоломок, ребусів, лото в позакласній роботі з біології. Підбір матеріалу для біологічної гри. Складання правил власної біологічної гри. Розробка наочності для гри. Апробація біологічної гри в групі. Написання плану-сценарію конкурсу на ботанічну тему.

5. Індивідуальна робота учнів з науково-популярною літературою. Написання рефератів з антинаркогенної пропаганди.

Ознайомлення з методичною та науково-популярною літературою для позакласного читання. Обговорення тем рефератів (доповідей) з антинаркогенної пропаганди. Розгляд літератури, її аналіз. Ознайомлення з планом написання реферату (вибір теми реферату, складання плану, підбір матеріалів для роботи, написання реферату, складання бібліографії, вміщення додаткових даних). Складання пам'ятки для учнів „Правила написання реферату”. Складання планів проведення читацьких та науково-практичних конференцій, диспутів та дискусій.

6. Проведення фенологічних спостережень.

Обговорення змісту фенологічних спостережень, які проводяться в початкових класах. Ознайомлення з особливостями проведення фенологічних спостережень з біології. Розгляд відмінностей між фенологічними спостереженнями в позаурочній та позакласній роботі (розгляд та аналіз фенологічних спостережень у робочих зошитах учнів). Фенологічних спостережень у позакласній роботі (складання схеми циклу життя рослин і тварин, побудова фенологічного спектру, спостереження за ходом весни, літа, осені тощо). Складання завдань для весняних (осінніх) фенологічних спостережень. Ведення щоденника спостережень. Значення фенологічних спостережень.

7. Організація та проведення екскурсій у природу.

Визначення особливостей екскурсій як виду позакласної роботи з біології. Ознайомлення з тематикою, запропонованих студентами екскурсій та змістом підготовчої роботи, які передують їх проведенню (підготовка до екскурсії вчителя та учнів, вивчення правил поведінки під час екскурсій, ознайомлення учнів з планом проведення екскурсії). Аналіз готових розробок екскурсій. Складання плану екскурсії (на вибір).

Самостійна робота студентів (орієнтовний перелік тем)

1. Вивчення й узагальнення досвіду проведення в школі позакласної роботи з біології.
2. Спостереження та досліди в домашньому куточку живої природи.
3. Діяльність секцій МАН (у школі, районі, місті).
4. Розробка завдань для шкільних біологічних олімпіад.
5. Підготовка і проведення тижня біології (екології) в школі.
6. Організація діяльності біологічних клубів, товариств.
7. Організація екологічних стежок.
8. Організація в школі музею Хліба.
9. Розробка сценарію позакласного екологічного заходу.
10. Методика проведення найпоширеніших екологічних акцій, операцій, кампаній.

Орієнтовні теми курсових та дипломних робіт

1. Міжпредметні зв'язки в позакласній роботі з біології.
2. Індивідуальна позакласна робота з біології з обдарованими учнями.
3. Гурток як основна форма організації позакласної роботи з біології.
4. Естетичне виховання в позакласній роботі з біології.
5. Взаємозв'язок класної та позакласної роботи з біології (на прикладі конкретної теми).
6. Використання біологічної літератури в позакласній роботі з біології.
7. Нетрадиційні форми і методи екологічного виховання школярів у позакласній роботі з біології.
8. Організація групової діяльності школярів у позакласній роботі з біології.
9. Біологічна преса як засіб популяризації біологічних знань.
10. Система позакласної роботи в сучасній школі.
11. Дослідницька робота учнів на навчально-дослідній ділянці.

12. Активізація пізнавальної діяльності учнів у позакласній роботі з біології.
13. Профорієнтаційна роль позакласної роботи з біології.
14. Наукова діяльність школярів у Малих Академіях наук.
15. Виховання шанобливого ставлення до хліба в позакласній роботі з біології.
16. Врахування сучасних ринкових відносин у позакласній роботі з біології в сільській школі.
17. Значення позакласної роботи з біології у формуванні моральних якостей особистості школяра.
18. Проведення фенологічних спостережень у позакласній роботі з біології.
19. Організація і проведення позакласних екскурсій у природу.
20. Використання біологічних ігор у позакласній роботі з біології.

Рекомендована література:

1. Аливердиев А.А. Внеклассная работа со школьниками по охране водных ресурсов. – Махачкала, 1989. – 79 с.
2. Биологические экскурсии: Книга для учителя./ И. В. Измайлов, В.Е. Михлин. – М.: Просвещение, 1983. – 224 с.
3. Біологічні олімпіади школярів: Навчально-методичний посібник / Ващенко Л.С., Данилова О.В., Макарчук М.Ю., Мотузний В.О. – К.: Генеза, 2002. – 288 с.
4. Бобров Р.В. Зеленый патруль: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1984. – 128 с.
5. Богданова О.К. Сучасні форми і методи викладання біології в школі. Х.: „Основа”, 2003. – 80 с.
6. Брайон О.В. Шкільна біологічна олімпіада. – К.: Радянська школа, 1986. – 104 с.
7. Бровка С. Развитие дослідницького інтересу учнів на уроках біології.// Рідна школа. – 1998. – № 7-8. – 54-56.
8. Вельдбрехт Д.О., Токар Н.Г. Позакласні екологічні заходи. – Х.: Основа, 2003. – 96 с. (Серія „Бібліотека журналу „Біологія”; Вип. 11).
9. Верзилин Н.М., Корсунская В. М. Общая методика преподавания биологии. – М.: Просвещение, 1972. – 368 с.
10. Винниченко А. Л., Марієнгоф Є.М. Система позакласної роботи у восьмирічній школі. – К.: Рад. школа, 1968. – 418 с.
11. Винниченко П.Ф. Лабораторные занятия и внеклассная работа по зоологии. – М.: Учпедгиз, 1953. – 185 с.
12. Внеклассная работа по биологии / А.И.Никишов, З.А.Мокеева и др. – М.: Просвещение, – 1980.– 240 с.
13. Внеклассные занятия по биологии. Необычные формы и методы активизации познания./ Редактор-составитель Л.Ю. Ганич. – М.: Школа-Пресс, 1998. – 160 с. (Библиотека ж-ла „Биология в школе”. Вип. 3.).
14. Водзинський Д.І. Організація позакласної роботи у школі. – К.: Радянська школа, 1959. – 111 с.

15. Воронин Л.Г., Маш Р.Д. Методика проведения опытов и наблюдений по анатомии, физиологии и гигиене человека: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1983.– 160 с.
16. Глухова Г.А. Позакласна робота як засіб підвищення ефективності уроку. – Посібник для вчителя. - К.: Рад. школа, 1993.
17. Гончар О.Д. Підвищення ефективності викладання зоології: Посібник для вчителів. – К.: Радянська школа, 1975. – 104 с.
18. Гончар О.Д. Розвиток інтересу учнів до вивчення біології в позакласній роботі: Навчальний посібник. – К.: КДПІ, 1987. – 84 с.
19. Гончар О.Д. Форми і методичні прийоми навчання біології: 7 клас: Посібник для вчителя. – К.: Генеза, 2001. – 112 с.
20. Гончар О.Д., Мороз І.В. Форми і методичні прийоми навчання біології: 6 клас: Посібник для вчителя. – К.: Генеза, 2003. – 144 с.
21. Грицай Н.Б. Позакласна робота з біології // Біологія і хімія в школі. – 2005. – № 6. – С. 28-31.
22. Грицай Н.Б. Позакласна робота з біології: реалії сьогодення // Нова педагогічна думка. – 2005. – №1. – С. 107–109.
23. Давыдов С.А., Кебекова Ф.Е. Многообразие форм внеклассной работы // Среднее спец. образование. - 1986 - №7. - С. 28- 29.
24. Державна національна програма "Освіта". – К.: ІЗМН, 1997. - 352 с.
25. Екологічні стежки України. Живи, Земле! Методичні матеріали / Під редакцією В. В. Вербицького. – К.: СМП «АВЕРС», 2003. – 196с.
26. Жукова Т.И. Часы занимательной зоологии.– М.: Просвещение, 1973. – 160 с.
27. Журавель С.В. Дослідницька робота в сільській школі. Посібник для вчителя. – К.: Радянська школа, 1984. – 120 с.
28. З досвіду класної та позакласної роботи з біології в середній школі. Випуск перший. – К.: Радянська школа, 1955. – 92 с.
29. З досвіду позакласної та позашкільної роботи з біології / За

- заг. ред. Д.Л. Сергієнка. – К.: Радянська школа, 1952. – 280 с.
30. Захлебный А.Н., Суравегина И.Т. Экологическое образование школьников во внеклассной работе. – М.: Просвещение, 1984. – 160 с.
  31. Зверев И.Д., Мягкова А.Н. Общая методика преподавания биологии. – М.: Просвещение, 1985.– 192 с.
  32. Іваха Т.С. Позакласна робота з хімії: Програма спецкурсу. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2000. – 13 с.
  33. Казакова О.В. Внеклассные занятия по биологии. – М.: Издательство АПН РСФСР, 1961. – 64 с.
  34. Калечиц Т.П., Кейлина З.А. Внеклассная и внешкольная работа с учащимися: Учеб.-метод, пособие для студентов-заочников – М.: Просвещение, 1980. – 86 с.
  35. Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи // Радянська школа. – 1991. – № 6. – С. 48–56.
  36. Манорик Л.П., Клименко С.А. Програма „Позакласна і позашкільна робота з біології” (факультативний курс).// Еколого-натуралістична творчість. Науково-методичний вісник. – К., 1998. – С. 79–83.
  37. Методика викладання біології, хімії, географії: Республіканський науково-методичний збірник. – К.: Радянська школа, 1989. – Випуск 6. – 152 с.
  38. Методика викладання біології: Навчально-польовий практикум / За ред. М.В. Гриньової. – Полтава: АСМІ, 2003. – 188 с.
  39. Методика преподавания биологии./ Под ред. П. И. Боровицкого. – М.: Высшая школа, 1962. – 336 с.
  40. Методика преподавания биологии: Межвузовский сборник научных работ / Под ред. Л.Ф. Кейрана. – Рига, 1980. – 119 с.
  41. Методическая подготовка молодых учителей-биологов к проведению внеклассной работы в школе. Сборник трудов. – М.: МГПИ, 1976. – 110 с.
  42. Методичні матеріали ВЗБШ. Молода наукова зміна. Матеріали науково-практичної конференції „Сучасні проблеми біології”/ Під редакцією В.В.Вербицького. – К.:

- СМП „Аверс”, 2003. – 220 с.
43. Николаева Л.А. Конференции старшеклассников: Пособие для учителя - М.: Просвещение, 1980. – 96 с.
  44. Нога Г.С. Опыты и наблюдения над растениями. Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1976. – 176 с.
  45. Олійник В.М. Новітні технології в організації навчальної практики та екскурсій з біології. – Х.: Основа, 2004. – 144 с. (Серія „Бібліотека журналу „Біологія”; Вип. 2(14)).
  46. Падалко Н.В. Практические занятия на школьном учебно-опытном участке. – М.: Учпедгиз, 1955. – 151 с.
  47. Папорков М.А., Клиновская Н.И., Милованова Е.С. Учебно-опытная работа на пришкольном участке. – М.: Просвещение, 1980. – 256 с.
  48. Пастух Е.Я. Внеклассное чтение по биологии в семилетней школе. – М.: Издательство АПН РСФСР, 1955. – 231 с.
  49. Підготовка учнів до біологічних олімпіад/ О.В. Данилова, К.М. Задорожний та ін. – Х.: Основа, 2004. – 112 с. (Серія „Бібліотека журналу „Біологія”; Вип. 1(13)).
  50. Позакласна робота з біології / За ред. Л.П.Торгалю. – К.: Рад.школа, 1967. – 184 с.
  51. Положення про Всеукраїнські учнівські олімпіади з базових і спеціальних дисциплін, турніри, конкурси - захисти науково-дослідних робіт та конкурси фахової майстерності / Інформаційний збірник Міністерства освіти України. 1998. – № 22. – С. 4–21.
  52. Полянский И.И. Ботанические экскурсии. Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1968. – 243 с.
  53. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Біологія. 6–11 класи. – К.: Шкільний світ, 2001. – 142 с.
  54. Рабинова Л.Я. Клубные формы юннатской работы. – М.: Учпедгиз, 1963. – 151 с.
  55. Рабинова Л.Я. Школьная биологическая олимпиада. – М.: Просвещение, 1968. – 152 с.
  56. Серебровский А.С. Биологические прогулки. – М.: Наука, 1973. – 169 с.

57. Соломин В.П., Ланина И.Я., Бурцева Н.М. Интегрированные занятия по биологии и физике: Учебно-метод. пособ. – СПб: Издательство РГПУ им. А.И.Герцена, 2000. – 139 с.
58. Сущенко Т.І. Позашкільна педагогіка: визнання права на існування // Початкова школа. – 1995. – № 2. – С. 35–38.
59. Тетюрев В.А. Методика эксперимента по физиологии растений: Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1980. – 184 с.
60. Трайтак Д.И. Как сделать интересной внеклассную работу по биологии.– М.: Просвещение, 1979. – 144 с.
61. Трайтак Д.И. Формирование познавательного интереса учащихся к ботанике. – М.: Педагогика, 1975. – 72 с.
62. Трайтак Д.І. Розвиток інтересу в учнів до ботаніки. – К.: Рад.школа, 1960. – 102 с.
63. Тюпа І.А. Дослідницька робота учнів з ботаніки. – К.: Рад.школа, 1966. – 72 с.
64. Тюпа І.А. Практичні заняття з ботаніки на шкільній ділянці. – К.: Рад.школа, 1972. – 96 с.
65. Чайченко Н., Бабенко О. Сучасні дидактичні принципи в шкільній хімічній і біологічній освіті. // Біологія і хімія в школі. – 2003. – №4. – 17–22.
66. Шамрай С.М., Задорожний К.М. Біологічні експерименти в школі. – Х.: Основа, 2003. – 96 с. (Серія „Бібліотека журналу „Біологія”; Вип. 12).
67. Шмаков А.С. Досуг школьников как социально-педагогическая проблема // Советская педагогика. – 1980. – №3. – С. 43–48.
68. Шулдик В. І., Шулдик Н. В. Вінець природі: Збірка сценаріїв позакласних заходів з біології.– К.: Знання, 1999. – 70 с.
69. Яковлев В. А., Спирин Л.Ф. Активные формы и методы обучения биологии: Внеклассная работа по биологии в сельской школе: Книга для учителя: Из опыта работы. – М.: Просвещение, 1992. – 160 с.